

СОВТИС Н. М.

Національний університет “Острозька академія”

ЛЕКСИЧНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ З УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОВИ У ЗБІРЦІ ЛЬВА ВЕНГЛІНСЬКОГО “PIEŚNI OD ZNOJU IZ WOJU”

У статті проаналізовано українські та російські лексичні запозичення у творах Л. Венглінського, встановлено особливості їх використання, а також з'ясовано специфіку функціонування цих лексем у польській літературній мові XIX ст.

Ключові слова: українізм, джерело запозичення, лексичне запозичення.

В статье анализируются украинские и русские лексические заимствования в произведениях Л. Венглинского, установлены особенности их использования, а также функционирование этих лексем в польском литературном языке XIX в.

Ключевые слова: украинизм, источник заимствования, лексическое значение.

This article is dedicated to an analysis of Ukrainian and Russian language lexical borrowings in Leo Venglinskiy's compilation works and their usage in literature. Also the specificity of the functions of those lexemes in the 19th century literature language of Poland is highlighted in the article.

Key words: ukrainism, sours of borrowing, lexical borrowings.

Актуальність теми. На особливу увагу сучасних дослідників у галузі літературознавства та мовознавства заслуговує вивчення творчості тих письменників українсько-польського пограниччя, які часто з суб'єктивних причин були забуті. До числа недосліджених і маловідомих належить ім'я Л. Венглінського, який писав свої твори українською та польською мовами. Свої праці підписував псевдонімами: Лірик Наддністрянський, Кость Правдолюбець із Єзуполя, Годземба. В Україні ім'я і творчість Л. Венглінського стали відомими завдяки Р. П. Радишевському, який віднайшов ці праці в бібліотеці Ягеллонського університету м. Кракова наприкінці минулого тисячоліття. Про життєвий і творчий шлях поета маємо небагато відомостей. Серед них цікавою є згадка у статті “Азбучна війна в Галичині 1859 р.” І. Франка “... Про час його народження, життя та виховання не знаємо нічого. Свою письменницьку діяльність він розпочав іще 1848 р. польськими та руськими віршиками, а в р. 1858 розвинув досить велику плідність, випустивши окремими книжками три збірки поезій під заголовком “Łuczy” (в трьох частях), “Oman” і “Rusałka”, які всі автор уважав одною цілістю, додавши до них спільний словарець менше вживаних руських слів...” [1:630]. Як складалося життя поета можна також довідатися, а іноді й здогадуватися з передмов до збірок і з самих творів. У передмові

до збірки “*Snopek z niw sławiańskich i obcych*” Л. Венглінський пише, що народився і виховувався на прекрасному березі Дністра, а руське село від дитинства стало для нього ідеалом краси. Далі вказує, що довелося прожити кілька років у “чужій стороні” (як свідчить україномовна творчість, такою стороною, очевидно, була Волинь), а згодом доля його закинула до “підгорян”, де він познайомився із місцевими звичаями, обрядами, віруваннями та фольклором [цит. за 2].

Окрім збірок, написаних українською мовою, автор видав польськомовні твори: “*Pieśni od znoju i z boju*”, “*Echo z-za Tatr i Karpat*”, “*Snopek z niw sławiańskich i obcych*”, “*Echo z ziemi łez i krwi i parallela historyczna*”, “*Migotki*”, “*Plewa i ziarno*”, “*Dźwięki z polskich siół i pól*”.

Оскільки автор писав свої твори українською та польською мовами, на особливе зацікавлення заслуговує аналіз творів Л. Венглінського з погляду на взаємопроникнення та взаємовплив двох мов, який не лише підтвердить приналежність автора до певної мовної спільноти, але віддзеркалить загальні тенденції розвитку двох мов цього періоду. Для нас особливо важливими є україномовні впливи, а також з огляду на суспільно-політичну ситуацію в другій половині XIX ст. вплив російської мови.

Серед досліджень польського мовознавства, присвячених вивченню мови творів польських письменників, які використовували українські та російські лексичні запозичення, варто виділити праці В. Дорошевського про мову творів Т. Т. Єжа [3], С. Грабця про окраїнні діалектні явища польських письменників XVI-XVIII ст. – вихідців з етнічних українських земель [4], а також дослідження А. Болеського [5], М. Юрковського [6] особливостей мови творів Ю. Словацького тощо.

Варто зазначити, що аналіз лексичних запозичень з української та російської мов у польськомовних творах Л. Венглінського здійснено вперше.

Нашою метою є виявити запозичення з української та російської мов у польськомовній збірці “*Pieśni od znoju i z boju*”, встановити особливості використання у творах Л. Венглінського, з’ясувати специфіку функціонування цих лексем у польській літературній мові XIX ст.

Матеріалом дослідження слугували польськомовні твори збірки “*Pieśni od znoju i z boju*”.

Об’єкт дослідження – українські та російські лексичні запозичення у творах Л. Венглінського.

Запозиченнями з української та російської мов називаємо українські та російські лексеми, які проникли до польської мови безпосередньо з української або російської мови, або через їх посередництво. Слід зазначити, що інколи важко точно встановити, чи запозичення відбувалося з української, чи з російської мови, саме для цього варто використовувати фонетичні та морфологічні критерії розрізнення, лексичне значення слова та час першої фіксації тощо.

Отже, у зазначеній збірці поезій нами зафіксовано такі запозичення (біля ключового слова подаємо кількість використання у творах):

Назви осіб і груп людей: bohater 1 (герой): na jój ołtarzu złożym najchętniej wszystkie słabostki, – aż lud-bohater, odetchnie wolny – o Alma Mater [7:48]. Sałdat 2 (солдат): bracia twoi bądź w mogile, lub w sałdatach, na Sybirze [7:228]; i z sałdata...wolny powrót ma od razu [7:228]. Chmyz 1 (слабак): lada chmyz mu w kasze dmuchnie, a on mu się za to – skłoni! [7:22]. Gołota 1 (бідні люди): tkacz od téj spółki umywa swe ręce...mówiąc poprostu: okrywa gołotę! [7:307]. Horda 1 (орда): kraj napadła dzika horda [7:251]. Hulak 1 (гуляка) blauer montag wynalazkiem li hulaków i próżniaków [7:328].

Назви, пов'язані зі звичаями, віруваннями: wesele 1 (весілля): na wesela, uczty, święta o was najprzód się pamięta [7:176]. Upiór 1 (упир): ludzie, czarty, czy upiory kroków mych tu strzegą [7:79].

Побутова та виробнича лексика: bryndza 3 (вид сиру) bryndza wyśmienita [7:84]; owce piersiom napój zdrowy, bryndzę – łakotnisiów ser [7:189]; na sér, bryndzę, masło świeże, stągwie, kufy – ważna rzecz [7:300]. Czajnik 1 (чайник): talerze i czajniki [7:287]. Czara 2 (чара): czary [7:288]; kraj - łez i krwi czarą [7:323]. Czarka 2 (чарка): czarki [7:288]; więc znoście co macie: czy garnki, czy czarki [7:316]. Czekan 1 (молот): i czekany i skardy [7:268]. Krynica (криниця) 1: z méj krynicy znikły wody [7:200]. Czerep 7 (глиняний виріб, уламки): że nasz trud jest taki: że czerepem go wyrzuci ktoś do śmietnej paki [7:289]; li nam druciaż bruździć lubi, że czerepy łata [7:289]; czerepów pełny wóz [7:291]; i czerep nasz coś wart! [7:303]; dawajcie gosposie! czy luźne czerepy, czy tylko pęknięte [7:315]; ej, świat bym drutował, bo w czerepy idzie [7:317]; a nasi druciarze...ni zwiazać umieli trzy luźne czerepy [7:321]. Dziża 1 (діжа): ser odkładaj i daj w dziżę [7:160]. Paska 1 (паска): ten na kosz przenicę sypie, kamień kręci się i zgrzypie: będą paski, placki z nią [7:243]. Wereta 1 (верета): ubranym być w werecie [7:347].

Назви рослин та тварин, птахів: bodlak 1 (будяк): tu mnie bodlak, tam sierń kole: sprawia bole [7:195]. Dereń 1 (дерень): więc głównie nasza słowiańska drzewina: dereń, porzeczek, topol i iwa [7:232]. Pułacz 1 (пулч):

świerszcz i puhacz spać nie dają [7:200]. Zazula 3 (зозуля): my się zaraz rozbiegamy, gdy zazula kuka [7:72]; ej ptaszyno, i ty powróź, powróź nam zazulo! [7:72]; ej zazulo! Powróź ty nam, ty nasz bratni ptaku! [7:73]. Szarańcza 1 (саранча): ni szarańcza mię zasmuci 1 [7:101]. Wasylek 1 (волошка): i wasylku, i tymianku [7:176].

Назви явищ природи: tucza 9 (хмара): o biedny rolniku! Co to oprócz tuczy i gradu i skwaru miewasz wrogów tyle [7:183]; tucza plon ci zbije [7:183]; nieraz sieję, a nie zbiorę, bo grad, tucza niszczyć skore [7:187]; grad i tuczę z kąd się biorą? [7:211]; gdy tucza, grad pada – zapływa mu rola [7:197]; choć i grad, i tucza pada: kosarz już nie odpowiada [7:220]; gdy połamie i obali tucza, burza i tak dalej, sierp się wtedy nie sposobi, tylko kosa ład z nią robi [7:223]; tucza, wichr lub grad zachwyci [7:237]; lecz gdy wołki zginą, tucza rolę spławi [7:325].

Назви житла, приміщень, поселень: chata 22 (невеликий сільський будинок): z kmiecich chat i pańskich dworów [7:42]; z tamtąd wróc na chaty, wsie [9, c.60]; chaty, pola: to nie dla nas, mili bracia! [7:65]; czy ja winien? Żem pożucił chatę i rodzinę [7:80]; gościem tylko zna mię chata [7:98]; moim światem kraniec wioski, gdzie mą chatę dźwiga brzeg [7:99]; dzień patrzy już w gmachy i chaty [7:136]; w nizkiej chacie [7:148]; każdy w chacie swojej na ciepłej pierzynie o szczęściu swém roi [7:203]; ja tylko zbyt rzadko...widuję się z chatką; w jesienny czas słoty nie widzi mię chata; witaj chatko niska! Przy pracy ochota, choć w chacie jak w trumnie; i korci mię chata w lipcowym upale; gdy myśli wybiegą ku chacie [7:206]; tysiąc przetrwa lat, sto budynków, chat [7:255]; dwór, czy chatka, czy poddasze pracę naszą dobrze zna [7:291]; dla méj pracy szopa, chata jest warsztatem [7:298]; w rodzinnej zostawić go chacie [7:338]; za chatą nam już nie żal matczyną [7:343]; na oniej chatczynie czarny gawron kracze [7:344]; gdy wniknie do chaty [7:382]. Futor 1 (хутор): i wy też rumaki! Futorów ozdobo! [7:193]. Sioło 4 (село): synowie miast polskich i siół! [7:40]; tych biesiadny zawsze stół – w mieście czy w pałacach siół [7:280]; z siół i miast i ze stolicy [7:42]; biedny druciarz łązi od sioła do sioła, od miasta do miasta i prosi i woła [7:316]. Szałas 1 (шалаш): takim szałas, taką włość, obcą tam jest świata czczość [7:60].

Назви місцевостей: hala 1 (галявина): po tych halach, turniach, skałach, po urwiskach, po dolinach bujaj, czepiaj się [7:60]. Jar 3 (яр): tu jary, gąszcz, potoki [7:53]; z jarów tych, i gór i lasów [7:71]; o wy góry, lasy moje! debry wy i jary! [7:79]; jaruga 1 (яруга): po jarugach, przepadlinach – u z tamtąd wróc na chaty, wsie [7:60]. Liman 1 (лиман): i limany, i rzeczulki i potoki stan mój znają [7:104]. Połonina 2 (полонина): w połoninach nasza pasza [61]; o

miłości, o lubaszce w połoninie spiewa [7:84]. Step 1 (степ): w głowie próżnia, puste stepy! [7:213].

Військова лексика: kajdany 7 (кайдани): nie boimy się my waszych wybielonych murów...ni bagnatów, ani kajdan, ani szubienicy [7:68]; tu kajdany, klucze...brzęczą [7:78]; huk i kajdan zgrzyt wniosły nas na szczyt ludów chwały, czci, a los krwią nas chrzci [7:261]; wtedy będziem kuć kajdany i obroże na tyrany! [7:270]; mój bułany! Nieś rażno paniątko to młode, a z wojny mi jeńców kajdany przywieziesz za kucie w nagrodę [7:274]; iść muszę pomaleńku, bo kajdany na mym ręku [7:348]; ach nie gniećcie mię kajdany![7:349].

Абстрактна лексика: hałas 5 (галас, шум): uszy puchną od hałasu, ni spokoju, ni wywczasu [7:14]; hałas, gwar w około [7:78]; ztumaniejesz śród hałasu [7:141]; hałas, wrzawa niby w piekle [7:244]; czyn bez blasku i hałasu! [7:311]. Ohyda 3 (огида, ганьба, знев. про людину): bo żyd zawsze przy grosiwie zbiera je ohyda [7:63]; a już skoro obiad wyda, wnet porzuca piec i kuchnię, idzie bawić się ohyda, a lenistwo zeń aż cuchnie [7:169]; wojna – straszna to ohyda [7:343]. Korowód 1 (зволікання): z urzędy nie mam żadnych korowodów [7:184].

Прикметники: hoży 1 (гарний): mina hoża i wesoła, ani zmarszczki tam u czoła [7:7]. Krasny 3 (червоний, кольоровий): jutrozenka tam migoce z po za krasnych chmur [7:52]; strój króciuchny, dołem krasny [7:85]; wspólnie z nimi w krasne wiéchy ustroimy gmachu szczyt [7:256]. Ohydny 1 (гидкий): (wojno!) ohydna plago ludzkiego rodu [7:356].

Прислівники: chyżo 1 (швидко): więc chyżej! Targ krótki [7:107].

Дієслівна лексика: hodować 4 (доглядати): krówki tylkobym tyrolskiej hodowała rasy [7:88]; wszystko dzieci są moje! Ja je hoduję i pielęgnuję [7:174]; od ich wrogów i hoduję bo dozieram je i czyszcze [7:180]; doglądam je szczerze, sadzę im lipy, sieję miodne kwiatki, hoduję wszystko, zkad słodycz rój bierze [7:227]. Hulać 4 (гуляти): hulaj tęskna moja duszo! [7:60]; i wy też rumaki! Hulajcie po błoniach, póki chcecie sami [7:193]; hulaj, wdzięcz się, kochaj! [7:82]; gdy przechulał swój zarobek... smutny czeka go nagrobek!.. [7:328]. Ohydzić 1 (зробити гидким): piętnem hańby nas ohydził [7:270]. Roztyrać 1 (розтирати): wróg nam wszystko pozabiérał, pomordował, zniszczył, zdławił, pracę wieków zgniótl, roztyrał [7:46].

Автор використовує теж власні назви: „Wieje wiatr na Czarnogórze, we mgle Kołomyja” [7:65]. „W ciemnym borze w Czarnohorze chłopcy dumy piali [7:74]. Czeremoszem [7:78]. Sybir: Bracia twoi bądź w mogile, lub w sądatach, na Sybirze [7:228]. Iwan: Niż co w pana wzrósł z Iwana [7:144].

Переважна більшість зафіксованих запозичень походить з української мови. Безпосередньо з української мови виводимо: *bodlak*, *czerep*, *dereń*, *gołota*, *hala*, *hałas*, *hodować hoży*, *hulak*, *sioło*, *upiór*, *zazula*.

Через посередництво української мови з тюркських мов: *bohater*, *czarka*, *horda*, *jar*, *jaruga*, *kajdany*, *szarańcza*.

Під час дослідження мови творів письменників XIX ст. теж спостерігаємо активне використання українізмів. В. Дорошевський у праці “*Język Teodora Tomasza Jeża*” фіксує сорок три іменники, сім прикметників, сім дієслів, сім невідмінюваних слів, які були запозичені з української мови [3:19-27]. А. Болеський у праці “*Słownictwo Juliusza Słowackiego*” засвідчує 118 запозичень з української мови [3:139-140].

З російської мови запозичено лексеми: *jaruga*, *liman*, *sałdat*, *czajnik*, *wasylek*, *tucza*, *krasny*. Щодо запозичення лексеми *krasny*, то, можливо, ця назва є здавна успадкованою, лише підтриманою впливом російської мови. Відмінності у трактуванні походження дослідниця О. Остапчук пояснює тим, що взаємовпливають мовні системи, які мають різний статус і престиж, саме тому вплив української та російської мов може обмежуватися підтримкою власних архаїзмів і діалектизмів у польській мові пограниччя [7:316].

У післямові, написаній польською мовою до збірки, автор уживає запозичення з української мови: *połonina*, *hodować*, *hybel*, *zazula*, *zwir*, *borsuk*, *czeczuga*. Походження деяких назв автор сам пояснює: “*Krasy, tym wyrazem oznacza Rusin kolor czerwony we wszystkich jego odcieniach, a że krasny. Krasny oznacza właściwie piękny, cechuje to upodobanie jego do koloru czerwonego; za czém i przysłowia ruskie przemawia: Szczo czerłene to krasne*”, “*Kukułka, którą Czerwono-Rusini zazulą nazywają, odgrywa wielką rolę w pieśniach tego ludu, równie jak z roślin ruta, kalina i barwinek*” [7:395]. Як бачимо, мешканців українсько-польського пограниччя автор називає червоно-русинами, русинами, далі він використовує назву “*wieśniaczki ruskie*” [7:397]. Для цієї території автор вважає є рівнозначними і українська, і польська мови: “*w obu językach naszego kraju*” [7:397].

Лише лексеми *bodlak*, *chmyz*, *chutor*, *czerep* відомі в польській мові XIX ст. Інші запозичення вже мають історію фіксації в попередні періоди переважно у творах письменників з етнічних українських земель або у творах польських письменників на українську тематику: VI ст. – *bohater*, *dereń*, *gołota*, *horda*, *szarańcza*, *chata*, *sioło*, *jar*, *jaruga*, *liman*, *kajdany*, *hałas*, *hodować*; VII ст. – *hulak*, *upiór*, *zazula*, *hala*, *hoży*, *hulać*; VIII ст. – *wesele*, *czarka*, *step*, *korowód* [9:200-203].

Аналіз запозиченої лексики вказує, що найбільш уживаними у творах є такі лексеми: *chata* – 22; *tucza* – 9; *czerep*, *kajdany* – 7; *hałas* – 5; *sioło*, *hodować*, *hulać* – 4; *zazula*, *krasny*, *jar*, *bryndza*, *ohyda* – 3 рази. Автор двічі використовує слова: *czara*, *czarka*, *połonina*, *sałdat*. Інші лексеми нотуються лише один раз.

Про східнослов'янське джерело запозичення свідчить наявність повноголосся: *czerep*, *gołota*, *połonina* українське походження підтверджує використання *h* – *hulać*, *hulak*.

Л. Венглінський вживав запозичення для надання змісту піднесеного, інколи навіть пафосного характеру: *bohater*, *kajdany*, *czara*, *krasa*. Для змалювання певного місцевого колориту українські запозичення використовувалися рідко: *paska*, *chata*. Надають негативну конотацію тексту: *upiór*, *horda*. Більшість лексем вжито з нейтральним значенням.

Отже, як бачимо, у творах письменника засвідчено більше запозичень з української мови, ніж з російської. Автор використовує запозичення, які мали певну літературну традицію, їх вживання не зумовлене тематикою творів т.зв. “кресів”. Більшість назв фіксується в польській літературній мові у попередні періоди. Деякі лексеми сприймаються як власне польські слова і надалі функціонують у сучасній польській літературній мові: *step*, *bohater*, *chata*, *jar*. Після аналізу польськомовної збірки Л. Венглінського “*Od znoju i z boju*” можна зробити висновки про певні тенденції впливу української мови на творчість поета, саме тому варто здійснити комплексне дослідження усіх збірок, написаних польською мовою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко. – Т.47. – К.: Наукова думка, 1986.
2. Радішевський Р. П. Лев Венглінський як перекладач і переспівувач поезії / Р. П. Радішевський – Режим доступу: korekta.io.ua / rostislav_radishewskiy_lev.
3. Doroszewski W. Język Teodora Tomasza Jeża (Zygmunta Miłkowskiego). / W. Doroszewski. – Warszawa, 1949. – 417 s.
4. Hrabec S. Elementy kresowe w języku niektórych pisarzy polskich XVI i XVIII w. / S. Hrabec. – Toruń: 1949. – 159 s.
5. Boleski A. Słownictwo Juliusza Słowackiego (1825-1849) / A. Boleski. – Łódź, 1956. – 246 s.
6. Jurkowski M. Ukrainizmy w języku Juliusza Słowackiego / M. Jurkowski // Z dziejów stosunków literackich polsko-ukraińskich. – Wrocław: PAN, 1974. – S. 105-135.
7. Węgliński L. Pieśni od znoju i z boju / L. Węgliński. – Kraków, 1885. – 402 s.
8. Ostapczuk O. Polszczyzna w warunkach dwujęzyczności: język polski w dorobku literackim Tymka Padury (połowa XIX w.) / O. Ostapczuk // Dawna i współczesna polszczyzna na kresach: Studia nad polszczyzną kresową. - Т. XI. / Pod red. J. Riegera. – Warszawa, 2004. – S. 297-321.
9. Совтис Н. М. Українські лексичні запозичення в польській мові: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.03 «слов'янські мови» / Н. М. Совтис. – Луцьк, 2005. – 234 с.